

86 milyon hektarlıq ərazi, yeni Şərqi Türküstan torpaqlarının 42%-i əkinçilik üçün əlverişlidir. Şərqi Türküstanın şimal bölgələrində əsasən, heyvandarlıq geniş yayılmışdır. Bu gün burada iri və xırdabuynuzlu olmaqla 60 milyon

40-50%-ə bərabər olan 2,19 trilyon ton kömür, qurğuşun, dəmir, mis və duz ehtiyatları toplanmışdır. Çin hökumətinin hesablamalarına görə, təxminən 4 min mədənin ümumi dəyəri 5 trilyon 280 milyard yuana bərabərdir. Bununla yanaşı, ölkədən çıxarılan 148 növ maddənin 118-i Şərqi Türküstan torpaqlarında mövcuddur. Həmçinin, bölgə

mi kömür ehtiyatlarının 40%-ni təşkil etməkdədir. 2000-ci ilin məlumatına görə, Çinin ən zəngin mis mədənləri Şərqi Türküstan ərazisinə yerləşir. İllik neft hasilatı isə 27,4 milyon ton olub 2010-cu ildə bu rəqəmin 60 milyon tona, 2020-ci ildə isə 100 milyon tona çatdırıldığını qeyd etmək lazımdır. Bu o deməkdir ki, Çin neftə olan tələbatının 25%-ni bu bölgənin hesabına ödəyir. 1988-ci ilin məlumatlarına görə, Şərqi Türküstanda neftlə zəngin 700 km-lik ərazi mövcuddur ki, burada 800 milyon tondan artıq xam neftin olduğu ehtimal edilir.

Təkcə Şərqi Türküstanın mərkəzində yerləşən Tanım bölgəsi 10,7 milyard tondan artıq neft ehtiyatlarına malikdir. Geoloqlar tərəfindən apanlan araşdırmalar nəticəsində burada 300 milyon ton neft və 220 milyard kubmetr təbii qaz yataqlarının olduğu güman

giltərənin müstəmləkəsi olan Hon-Konqu ələ keçirdi (1997). Eyni zamanda Fujian əyalətinə Avropa və Amerikanşirkətlərini yatırım yatırmaq, investisiya qoymaq məqsədilə dövlət etdi. Özü isə ABŞ iqtisadiyyatına böyük həcmdə sərmayə yatırmış oldu. Beləliklə Çin bir tərəfdən planlı iqtisadiyyata malik kommunist dövlət olmağa davam edərkən, digər tərəfdən də azad bazar iqtisadiyyatına əsaslanan global rəqabətə davamlı kapitalist bir dövlətə çevrildi. Bununla Çin hökuməti kommunizm siyasətindən yararlanmaqla yüz milyonlarla insanlar üzərində hakimiyyətini sət idarəçilik sistemləri əsasında qoruduğunu, əslində isə ideoloji və iqtisadi bir sistem olaraq mənim-səmədiyini dünyaya nümayiş etdirmiş oldu. Bazar iqtisadiyyatındakı rəqabətə gəlincə, Çinin özünə inamı bu ölkəni öncə dünya iqtisadiyya-

Taleh Cəfərov

ADPU-nun
Ümumi tarix və tarixin tədrisi
texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

Bütövlükdə Şərqi Türküstan ərazisinin 43%-i çöllük, 40%-dən artığı isə sıra dağlarla əhatələnir. Ölkənin ən önəmli çayları arasında Şərqi Türküstanın cənub bölgələrinin əksəriyyətini qət edərək çölə tökülən Tarım çayı (2137 km), qərbdən Qazaxıstana uzanaraq Balxaş gölüne tökülən İli çayı, Şərqi Türküstanın şimal-qərbindən başlayaraq Şimal buzlu okeana tökülən İrtiş çayı və Tanım dağlarından başlayaraq şərqə doğru axmaqla Balxaş gölüne tökülən Qaraxar çaylarının adlarını qeyd etmək lazımdır. Əhalinin əksəriyyəti ölkənin 4,5%-lik hissəsinə düşən su qaynaqlarının yaxınlığında, vadilərdə və dağ ətəklərində məskunlaşmışdır. Xüsusilə əhali əsasən, iki hövzədə - cənubda Tanım hövzəsi (530 min kv. km) və şimalda Cunqariya hövzəsində (304,200 kv. km) daha çox məskunlaşmışdır. Ölkəni şimal və cənub olaraq iki hissəyə bölmə Tanım dağları Şərqi Türküstanın mərkəzində yerləşir. Şərqi Türküstan şimalda Rusiya Federasiyası, şimal-şərqdə Monqolustan, qərbdə Qazaxıstan, Qırğızıstan, Pakistan, Əfqanıstan, Tacikistan, cənubda Tibet və Hindistan, şərqdə Çin ilə həmsərhəddir.

Şərqi Türküstan iqtisadiyyatı, əsasən, kənd təsərrüfatına əsaslanır. Bölgədə dənlil bitkilərlə (buğda, arpa) yanaşı, texniki bitkilər (pambıq, qarğıdalı) da yetişdirilir. Şərqi Türküstan Çinin ehtiyac duyduğu illik kənd təsərrüfatı məh-

Şərqi Türküstan Türklərinin milli-azadlıq mübarizəsi (XIX-XX ƏSRLƏR)

tinə, sonra da dünya siyasətində hegemon olmasına imkan yaradacaqdır.

XX əsrin 90-cı illərindən etibarən Çin hökuməti "Şərqi Türküstanın fəthi" kompaniyasına başlamış, bu məqsədlə 200 milyon çinlini bu ərazilərə köçürməyi planlaşdırır. Bu məqsədlə hökumət bir sıra sət qaydalar tətbiq edərək bölgənin etnik mənzərəsini öz xeyrinə dəyişməyə çalışır. Bu qaydaların bəzilərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmağa olar:

1. Gənc qızların köçə məcbur edilməsi və bölgədə bu durumun səbəb olduğu qadın kişi əhalisi arasındakı fərq;
 2. Qarışıq nigahların qurulmasını təşviq etmək;
 3. Qəsb edilən haqlarını tələb edənlərin cəzalandırılması;
 4. Doğumun aşağı salınması, qadınlar arasında sonsuzluq hallarının artırılması;
 5. Yüz minlərlə qadının Çindəki əxlaqsızlıq yuvalarına sürükləndirilməsi;
 6. Çinli tələbələr, uzmanlar, texniki işçilərin Şərqi Türküstanə köçürülməsi;
 7. Məhkum edilən çinlilərin Şərqi Türküstanda qurulan həbsxanaya və işləyən düşərgələrində göndərilməsi.
- Çin hökuməti sərbəst buraxıldıqdan sonra məhkumları Şərqi Türküstan torpaqlarında məcburi şəkildə yerləşdirməkdə israrlıdır.

1996-cı ildə Şərqi Türküstanda demografik vəziyyət	
Etnik qruplar Əhali (nəfər)	
Uyğur	7916013
Qazax	1258521
Qırğız	160483
Özbək	13498
Çinli	6432816
Döngən	760181
Monqol	155415
Mancur	20559
Rus	9206
Şibo (Şive)	38854
Dağur	6286
Tacik	38000
Cəmi:	16.892.900

sullarının 1/3-ini daxili imkanları hesabına ödəyir. 2006-cı ildə Şərqi Türküstanda taxıl istehsalı rekord həddə, 950 min tona çatdırılmışdı. Bu da Çinin daxili bazarlarının taxıla olan ehtiyacının əhəmiyyətli bir hissəsini təmin edir. Şərqi Türküstan eyni zamanda Çinin ən böyük pambıq istehsalçılarından biridir. Pambıq istehsalının həcmi 2 milyon 180 min tonu aşmaqla Çinin ümumi pambıq istehsalının 35%-ini təşkil etməkdədir. Ancaq pambığın 90%-i Çinin daxili bazarlarını təmin etməkdədir. Beləliklə,

heyvan bəslənir. Bununla yanaşı ticarət də bölgə iqtisadiyyatının önəmli bir qismini təşkil etməkdədir. Urumçi, Kaşqar və Xotan şəhərləri önəmli ticarət mərkəzlərindən hesab olunur.

Şərqi Türküstan coğrafiyası təbii ehtiyatlarla zəngindir. Bunlar arasında neft, təbii qaz, kömür, qızıl, uran geniş yayılmış, bütövlükdə bölgə 140 maddədən ibarət zəngin sərvətə sahibdir. Çinin mədəni ocaqlarının 85%-i məhz bu coğrafiyada yerləşir. Bu mədənlərdə Çinin bütövlükdə təbii ehtiyatlarının

də 12 trilyon tondan artıq yüksək saflıqda olan uran yataqları mövcuddur ki, bu da Çinin atom istehsalının əsasını təşkil edir.

Çinli geoloqlar tərəfindən aparılan 17 illik araşdırmalardan sonra, Şərqi Türküstanın İli hövzəsində 10 min tondan artıq uran yataqları kəşf edildi. Qeyd edək ki, bölgənin qızıl ehtiyatları 19 milyon tondan artıq olub 56 maddədən çı-

edir. Şərqi Türküstan eyni zamanda Çinin ən böyük təbii qaz istehsal edən bölgəsidir. Son araşdırmalara görə, Şərqi Türküstanın təbii qaz ehtiyatları 1 trilyon 400 milyard kubmetr olmaqla Çinin 30 illik ehtiyacını ödəmək gücündədir. Bir çox alim və tədqiqatçılar Şərqi Türküstanı həcmi məlum olmayan neft və təbii qaz ehtiyatlarına görə Çin iqtisadiyyatının

Şərqi Türküstan iqtisadiyyatı, əsasən, kənd təsərrüfatına əsaslanır. Bölgədə dənlil bitkilərlə (buğda, arpa) yanaşı, texniki bitkilər (pambıq, qarğıdalı) da yetişdirilir. Şərqi Türküstan Çinin ehtiyac duyduğu illik kənd təsərrüfatı məhsullarının 1/3-ini daxili imkanları hesabına ödəyir. 2006-cı ildə Şərqi Türküstanda taxıl istehsalı rekord həddə, 950 min tona çatdırılmışdı. Bu da Çinin daxili bazarlarının taxıla olan ehtiyacının əhəmiyyətli bir hissəsini təmin edir. Şərqi Türküstan eyni zamanda Çinin ən böyük pambıq istehsalçılarından biridir. Pambıq istehsalının həcmi 2 milyon 180 min tonu aşmaqla Çinin ümumi pambıq istehsalının 35%-ini təşkil etməkdədir

xardılmaqdadır. Bu da illik olaraq hər bir maddədən orta hesabla 360 kq qızıl istehsalı deməkdir. Polad ehtiyatları isə 6,5-8,2 milyard ton aralığında olmaqla Çinin ümumi ehtiyatlarının 1/3-inə bərabərdir. Şərqi Türküstanın kömür ehtiyatları 2 trilyon ton olmaqla Çinin ümü-

"önurğa sütünü" və ya "XXI əsrin Küveyti" adlandırılır.

SSRİ-nin süqutundan sonra Çin "kapitalist sosializmi" formulu adı ilə sürəklil şəkildə dünya iqtisadiyyatına daxil oldu. Çin bu formul sayəsində gələcək 50 il ərzində iqtisadiyyatını qorumaq şərti ilə in-

Beləliklə, hökumət bölgədə cənabətkar ünsürərin sayını bu yolla artırmaqla ictimaiyyət arasındakı cinayət hallarının faizinin yüksək olduğu yer düşüncəsi yaratmaqdadır.

(ardı gələn sayımızda)